

Indicators and components of the curriculum of religious education in the university: a synthesis of the research background based on Roberts' approach

Mahmoud Zarejafari Zavareh, Hossain Momeni Mahmoudi, Mehdi Zeirak, Ahmad Akbari, Toutaj Falah
Department of Educational Sciences, Torbat Heydariyeh Branch, Islamic Azad University, Torbat Heydariyeh, Iran.
Associate Professor, Department of Educational Sciences, Torbat Heydariyeh Branch, Islamic Azad University, Torbat Heydariyeh, Iran

Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Torbat Heydariyeh Branch, Islamic Azad University, Torbat Heydariyeh, Iran

Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Mashhad Branch, Islamic Azad University, Mashhad, Iran
Department of Educational Sciences, Torbat Heydariyeh Branch, Islamic Azad University, Torbat Heydariyeh, Iran

Abstract

Religious education forms an important part of students' curricula, besides its role in establishing the religious identity of learners, this important role leads to the realization of other educational goals in the higher education system. Knowing the components and indicators of the religious education curriculum provides the basis for designing a comprehensive model in the field of religious education. Therefore, the aim of the current research is to identify the dimensions and components of the religious education curriculum model. The approach of the current research is qualitative and its method is synthesis research. The research community is all the articles (124 articles) that have been presented in specialized and scientific databases since 2009 and 2015 so far about the curriculum model of religious education. The sample of the research is 25 articles, which were selected based on thematic monitoring, theoretical saturation of data and purposefully. The research data were collected from the qualitative analysis of the studied documents. In order to analyze the data, content analysis was used in the method of categorization based on Roberts' synthesis research model. In order to check the validity of the findings, the recoding of the findings was used based on Scott's method (2012) and the agreement coefficient between the evaluators was calculated as 81%. The components and indicators of the religious education curriculum model in 4 dimensions, 13 axes and 53 categories including knowledge components (including indicators such as knowledge of religious concepts, cultural-belief knowledge and media literacy), Structural components (including components such as paying attention to the culture of religious learning, creating religious communities and structural-oriented ethics), pedagogical components (including components such as cooperative education, use of research approaches, evaluation and analytical and argument-oriented methods) and programmatic-process components

Key word: research synthesis, curriculum model, Religious education

شاخص‌ها و مؤلفه‌های برنامه‌ریزی تربیت دینی در دانشگاه: سنتز پژوهی پیشینه پژوهشی براساس رویکرد روبرتس

محمود زارع جعفری زواره، حسین مومنی مهموئی*، مهدی زیرک، احمد اکبری، تورج فلاح

^۱ دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، واحد تربیت حیدریه، دانشگاه آزاد اسلامی، تربت حیدریه، ایران.

^۲ دانشیار، گروه علوم تربیتی، واحد تربت حیدریه، دانشگاه آزاد اسلامی، تربت حیدریه، ایران

^۳ استادیار گروه علوم تربیتی، واحد تربت حیدریه، دانشگاه آزاد اسلامی، تربت حیدریه، ایران

^۴ استادیار، گروه علوم تربیتی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران

^۵ استادیار، گروه علوم تربیتی، واحد تربت حیدریه، دانشگاه آزاد اسلامی، تربت حیدریه، ایران

چکیده

تربیت دینی بخش مهمی از برنامه‌های درسی دانشجویان را تشکیل می‌دهد این مهم علاوه بر نقشی که در تثبیت هویت دینی فراگیران دارد موجب تحقق سایر اهداف تربیتی در نظام آموزش عالی می‌شود. شناخت مؤلفه‌ها و شاخص‌های برنامه درسی تربیت دینی زمینه طراحی الگوی جامع در زمینه تربیت دینی را فراهم می‌آورد. لذا هدف پژوهش حاضر شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های الگوی برنامه درسی تربیت دینی است. رویکرد پژوهش حاضر کیفی و روش آن سنتز پژوهی است. جامعه پژوهش کلیه مقالاتی می‌باشند (124articles) که از سال ۲۰۰۹ میلادی و ۱۳۸۵ شمسی تاکنون در مورد الگوی برنامه‌ریزی تربیت دینی در پایگاه‌های تخصصی و علمی ارائه شده‌اند. نمونه پژوهش ۲۵ مقاله است که این تعداد بر اساس پایش موضوعی، اشباع نظری داده‌ها و به صورت هدفمند انتخاب شدند. داده‌های پژوهش از تحلیل کیفی اسناد مورد مطالعه، گردآوری شده‌اند. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از تحلیل محتوا به شیوه مقوله‌بندی برمبنای الگوی سنتز پژوهی روبرتس استفاده شده است. جهت بررسی اعتبار یافته‌ها از کدگذاری مجدد یافته‌ها بر مبنای روش اسکات (۲۰۱۲) استفاده شده و ضریب توافق بین ارزشیابان ۸۱ درصد محاسبه گردید. مؤلفه‌ها و شاخص‌های الگوی برنامه درسی تربیت دینی در ۴ بُعد، ۱۳ محور و ۵۳ مقوله شامل مؤلفه‌های دانشی (مشمول بر شاخص‌هایی چون آگاهی به مفاهیم دینی، شناخت فرهنگی - اعتقادی و سواد رسانه‌ای)، مؤلفه‌های ساختاری (مشمول بر مؤلفه‌هایی چون توجه به فرهنگ یادگیری دینی، ایجاد اجتماعات دینی و اخلاق محوری ساختاری)، مؤلفه‌های پداگوژیک (مشمول بر محورهایی چون آموزش مشارکتی، استفاده از رویکردهای پژوهشی، ارزیابی و روش‌های تحلیلی و استدلال محور) و مؤلفه‌های برنامه‌ای - فرآیندی (مشمول بر محورهایی چون به کارگیری مدیریت دانش در چرخه تربیت دینی دانشجویان و پشتیبانی و حمایت دانشگاه و توجه به ارزش‌های اجتماعی) است.

واژگان کلیدی: الگوی برنامه‌ریزی درسی، تربیت دینی، سنتز پژوهی

بیان مسئله

عقیده بهشتی (۱۳۸۹)، تربیت دینی دو معنای عام و خاص دارد؛ در معنای خاص به جنبه‌های اعتقادی، اخلاقی و عملی اشاره دارد و در معنای عام، ساحت‌های تربیتی شامل عقلانی، زیبایی‌شناختی، سیاسی، بدنی و مانند آن را در برمی‌گیرد. آداب و شئون عبادی نیز در بعد عملی آن می‌گنجد. یکی از مهم‌ترین ابعاد تربیت دینی، تربیت دینی در بعد عملی آن است. این نوع از تربیت ناظر بر پرورش بعد معنوی و ایجاد ارتباط با خداوند است، به عبارت دیگر، در بعد عملی کودک با اعمال و احکام شرعی آشنا می‌شود و آنچه به شکل عملی نشان‌دهنده ارتباط با خداوند است را فرامی‌گیرد و بانگیزه‌های راسخ در پی انجام آن است. (Haidari et al., 1400).

تربیت دینی به دنبال ایجاد تغییرات مطلوب در فرد است از این رو باید دربردارنده ملاک‌ها و معیارهایی باشد که آن را از انواع دیگر تربیت و یا تربیت دینی ناصحیح متمایز سازد؛ که در چهار بعد مؤلفه اعتقادی فکری، ناظر بر اعتقادات و باورهای دینی افراد؛ مؤلفه تجربه درونی، ناظر بر هیجان‌ات درونی انسان در ارتباط با مبدأ جهان یعنی خداوند همانند رجاء، خوف، توکل و دعا؛ مؤلفه التزام درونی، ناظر بر انتخاب و پایبندی بر عبودیت و عبادت خداوند؛ مؤلفه عمل، ناظر بر عمل به اعتقادات قابل‌تمییز است (Bagheri, 1388) لزوم توجه به مؤلفه‌ها تربیت دینی در نظام آموزشی (آموزش عمومی و آموزش عالی) در دوره کنونی بیش‌ازپیش احساس شده است و نظام آموزشی جوامع گوناگون و الی‌الخصوص جوامع دینی، همواره به دنبال پیگیری مؤلفه‌های تربیت دینی جهت تربیت فردی و اجتماعی، فراگیران است. (Ayres, 2020)

برای جامعه‌ای که داعیه‌دار زمینه‌سازی ظهور و تحقق اسلام ناب محمدی است، ضروری و بلکه حیاتی است که نظام‌های آموزشی و به تبع آن برنامه‌های درسی آنان در جهت تربیت دینی قرار گیرد تا با طراحی و اجرای یک نظام آموزشی مبتنی بر نیازهای فردی و اجتماعی و مبتنی بر آخرین دستاوردهای حوزه برنامه

آموزش، زیربنای توسعه پایدار انسانی است و ابزار اصلی برای تحقق اهداف توسعه به شمار می‌رود (Aiti et al., 2018). جوامع مختلف با توجه به ضرورت‌های فرهنگی خود برای نظام تعلیم و تربیت، اهداف و خط‌مشی‌های متفاوتی را انتخاب می‌کنند که در زمینه پویا نگه داشتن جامعه‌ای مؤثر است که در آن زندگی می‌کنند (Rahmanpour and Mirshah-Jaafari, 2015). جوامع دینی، دین به‌عنوان یک‌نهاد اساسی بر تمام ساحت‌های حیات فردی و اجتماعی افراد تأثیر می‌گذارد و از همین رو، پایبندی به ارزش‌های دینی در میان اعضای جامعه امری مهم تلقی می‌شود. نهادینه‌سازی ارزش‌های دینی از طریق نهادهای آموزشی انجام می‌شود. از همین رو در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (1390)، ساحت تربیت دینی- اخلاقی به‌عنوان محور کلیه برنامه‌های تربیتی مطرح شده است (Vojdani and Heydari, 1400). ساحت تربیت دینی- اخلاقی که چهارچوب بنیادی و اصول آن بر اساس دین و آموزه‌های دینی است بیان می‌دارد که تربیت دینی در مقابل تربیت سکولار قرار دارد و همه ابعاد یک نظام را بر اساس مبانی معیارهای دینی شامل می‌شود. به عبارتی، بخش خاصی از تربیت که برای تقویت روند دین‌داری و دین‌ورزی متربیان صورت می‌پذیرد؛ و در این شکل از تربیت، اعتقادات و مناسک دینی خاصی مورد توجه قرار می‌گیرد و متربی برای رسیدن به ایمان و باور و عمل به آن‌ها تربیت می‌شود (Kiaei and Mouszadeh, 2017). تربیت دینی، گونه‌ای از تربیت است که مستقیماً با ساحت تربیت دینی- اخلاقی ارتباط داشته و در راستای دستیابی به اهداف آن تعریف می‌شود. هدف اصلی تربیت دینی موحد شدن متربی است که مراتب و مراحل دارد؛ ابتدا باید متربی توحید نظری داشته باشد، به این معنا که خداوند را بشناسد و به وحدانیت او قائل شود؛ سپس این توحید نظری در عمل عبادی او متجلی شده، او را بپرستد و از او فرمان ببرد که این به معنای توحید عملی است (Isaipour, 2013). به

(Bagheri, 1388)

ضرورت توجه به تربیت دینی، منجر به بهبود سایر ابعاد تربیتی در نظام‌های آموزشی می‌شود. به‌طور کل آموزش و تربیت تحت تأثیر دین است (Niromand et al., 2019) چنانکه گذشت و اینکه تربیت دینی در دانشگاه و در میان دانشجویان ظرافت‌های خاص خود را دارد و در صورت کم‌توجهی به آن پیامدهای سنگین اعتقادی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی در بر خواهد داشت (Hosseinzadeh and Mashrafe, 1389). باید به برنامه درسی این حوزه در میان دانشجویان توجه ویژه کرد. با نواقصی که از برنامه درسی تربیت دینی نظام آموزشی کشور گزارش شده است (Sultan Ahmadi, Kayhan, Maleki and Yaari, 1400; Alam Al-Hadi, Rezaei and Yaari, 1397; Paksaresht, 1397).

گسترده‌گی، پویایی و پیچیدگی موضوع تربیت دینی باعث می‌شود که مؤلفه‌ها، اصول و بعضاً رویکردهای متفاوتی در نظام‌های تعلیم و تربیت با توجه به سطوح تحصیلی به وجود آید. از سویی دیگر وقتی بحث از تربیت و دین در آن مطرح می‌شود پیچیدگی مضاعفی با توجه به ویژگی فرهنگی جوامع مختلف و سیاست‌های کلان ملی به وجود می‌آید. از آنجاکه جهت طراحی یک الگو برنامه درسی نیازمند دیدگاهی جامع در زمینه مؤلفه‌ها و شاخص‌های عناصر برنامه درسی در آن زمینه می‌باشیم، از این رو در این پژوهش بر آن شدیم تا با سنتز الگوها و پژوهش‌های موجود در زمینه برنامه‌درسی تربیت دینی، به شناسایی شاخص‌ها و مؤلفه‌های الگوی تربیت دینی بپردازیم. شناسایی این شاخص‌ها و مؤلفه‌ها زمینه طراحی الگوی برنامه درسی بومی در زمینه تربیت دینی برای دانشجویان را فراهم می‌آورد.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر سنتز پژوهی^۱ است که شامل ترکیب ویژگی‌ها و عوامل خاص ادبیات تحقیق می‌شود. سنتز

درسی، در جهت مطلوب حرکت کند (Marzooghi et al., 2018). طراحی نظام تربیتی و برنامه‌ریزی فرایند تربیتی در نظام‌های رسمی تربیت، از ارزش و اهمیت والایی برخوردار است. دانشگاه‌ها به‌عنوان مرکز عالی رسمی تربیت، برنامه‌های تربیتی خود را بر همین اساس تنظیم می‌کنند. در میان آموزش‌هایی که در دانشگاه ارائه می‌شود، تربیت دینی باهدف ایجاد نگرش مثبت به اعتقادات دینی و سرمایه‌های فرهنگی خودی، تقویت روحیه پاسداری از استقلال کشور، نفی هرگونه ستم‌گری و ستم‌پذیری و تربیت انسان عامل به فضیلت‌های انسانی و اسلامی با شیوه جذاب، طراحی و اجرا می‌شود. مسئولان فرهنگی و متولیان آموزش و تربیت دینی امیدوارند که دانشجویان از طریق آموزه‌های تربیت دینی، شایستگی لازم را برای تقرب به درگاه الهی پیدا کند و تبدیل به انسانی شود که معیارهای دینی و اخلاقی سرلوحه عمل خویش قرار دهد و متعهدانه به وظایف خود بپردازد (Mohbi and Karimi Khoigani, 2012).

تأکید بر تربیت دینی در دانشگاه و ارتقای سطح آگاهی دینی دانشجویان به‌موازات آموزش تخصصی، در پژوهش‌های مختلف مورد اشاره قرار گرفته است (Shamsei, 2020; Niromand, Vakili, Mohebi, 2016; Waqari Zamhrir et al., 2019). هم‌چنین پژوهش‌ها نشان می‌دهد که تربیت دینی و آموزش‌های دینی می‌تواند به‌عنوان یک فاکتور قوی در ایجاد انسجام اجتماعی و برقراری عدالت جمعی باشد (Eso, 2021). باین‌وجود، پژوهش‌های مختلف بیانگر این است که تربیت دینی در نظام آموزشی به‌زعم تلاش‌های مختلف در جهت نهادینه‌سازی و دستیابی به اهداف، چندان موفق عمل نکرده است و عملکردهای دینی فراگیران و هم‌چنین شاخص‌های تربیت دینی مناسب نیست (Akrami, Delaware and Temski, 1400; Mesbahi, 1399; Marzooqi and Dehghani, 1398; Isapour, 1393). از سویی ضرورت توجه به تربیت دینی و رفع چالش‌های آن در نظام آموزشی کشور ما مشهود است

^۱ . The- synthesis research

هویت انسانی و تعریف سبک زندگی الهی مربوط می‌شود. چنانچه الگوی مطلوب تربیت دینی در دسترس متصدیان نباشد به خطا رفتن آنها در فهم اهداف، روش‌ها و محتوای تربیت دینی لطمه بسیار سنگینی به رشد دینی افراد وارد می‌سازد (Shamshiri and Nowzari, 2018). پژوهش‌های مختلف در زمینه تربیت دینی شاخص‌ها و مؤلفه‌های زیادی را بیان داشته‌اند از این رو در این پژوهش بر آن شدیم به تلفیق شاخص‌ها و مؤلفه‌های تربیت دینی با توجه به پیشینه پژوهشی بپردازیم.

مرحله دوم: اجرای پژوهش به منظور بازبایی

مطالعات

این مرحله به جست و جوی منابع مربوط با نیاز اصلی پژوهش اختصاص دارد (Prasher, 2015) از این رو ابتدا کلیه مقالات علمی معتبر از طریق جست و جوی کلید واژه‌هایی از قبیل؛ برنامه درسی تربیت دینی، الگوی تربیت دینی دانشجویان، مؤلفه‌های تربیت دینی دانشجوی، از طریق پایگاه‌های اطلاعاتی داخلی از جمله؛ Sid، Normagas، Magiram، پرتال جامع علوم انسانی، پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (IRANDOC) و جویشگر فارسی علم نت و همچنین پایگاه‌های اطلاعاتی در خارج از جمله؛ Scopus، Emerald، Scientific Information، Sage، Database، Science Direct، ProQuest، Taylor & Francis، Worldscientific، Springlink، Google Scholar و Eric، Wiley شناسایی شدند و با توجه به هدف تحقیق منابع مرتبط حفظ و منابع غیرمرتبط حذف شد. به منظور بالابردن کیفیت کار، جست و جوی مقالات توسط دو نفر که آشنایی کامل به روش‌های جست و جو و منابع اطلاعاتی داشتند به صورت جداگانه انجام شد. از سوی دیگر یک نفر خبره در زمینه برنامه‌ریزی درسی بر کلیه روند اجرای کار نظارت داشت. همچنین این پژوهش با تکیه بر منابع داخلی و خارجی و بر پایه مقالات منتشر شده تدوین شد.

مرحله سوم: گزینش، پالایش و سازماندهی مطالعات

این مرحله به داوری درباره تعیین مطالعات مرتبط با

پژوهی در برخی از موارد به‌عنوان فرا تحلیل کیفی شناخته شده و سعی دارد تحقیقاتی را که پوشش می‌دهد، تحلیل کرده و تناقضات موجود در آن را حل کند و ضمن یکپارچه‌سازی نتایج، موضوعات اصلی را نیز برای تحقیقات آینده مشخص کند (Cooper and Heges, 2009) و از اهداف آن خلق تعمیم‌ها، از ترکیب نتایج تحقیقات تجربی می‌باشد. برای سنتز پژوهی اسناد و مدارک علمی موجود در زمینه پژوهش از تحلیل محتوا به شیوه مقوله‌بندی استفاده شد. داده‌های بدست آمده از این پژوهش بر اساس کدگذاری در سه سطح باز، محوری و منتخب مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. در پژوهش حاضر، جهت تحلیل یافته‌ها از الگوی شش مرحله‌ای سنتزپژوهی روبرتس شامل مراحل؛ ۱- شناسایی نیاز، ۲- اجرای جست و جوی مقدماتی، شفاف سازی نیاز، ۳- گزینش، ۴- چارچوب ادراکی و پالایش و سازماندهی مطالعات، ۵- متناسب ساختن آن با اطلاعات حاصل از تحلیل، ۶- پردازش، ترکیب و تفسیر در قالب فرآورده‌های ملموس و ارائه نتایج استفاده شد. برای اطمینان از نحوه کدگذاری‌ها از چهار نفر ارزشیاب جهت کدگذاری مجدد یافته‌ها استفاده شد که به منظور تایید از روش اسکات (2012) استفاده شد که در این پژوهش میزان توافق بین ارزشیابان عدد 81/13 بدست آمد که نشان دهنده 81 درصد توافق بین ارزشیابان در کدگذاری‌ها بود.

$$C.R = \frac{49+51+41+31}{4 \times 53} \times 100 = 81/13$$

$$C.R = \frac{\text{تعداد مقوله موردهای توافق}}{\text{تعداد کل مقوله‌ها}} \times 100$$

در ادامه به فراخور این بخش پژوهش به چهار مرحله نخست مدل روبرتس با توجه به موضوع پژوهش پرداخته می‌شود:

مرحله اول: شناسایی نیاز، اجرای جست و جوی

مقدماتی، شفاف سازی نیاز

تربیت دینی یکی از مقوله‌های زیربنایی، حیاتی و سرنوشت‌ساز در تعلیم و تربیت به شمار می‌رود. اهمیت تربیت دینی به جایگاه و تأثیر اعتقادات در شکل‌دهی

مناسب نبودند و بر اساس ملاک های خروج از فرایند تحلیل این پژوهش خارج شدند که ملاک‌های خروج این مطالعه شامل موارد زیر است:

- ۱- پژوهش‌هایی که اطلاعات کافی در زمینه اهداف این تحقیق گزارش نداده بودند.
 - ۲- پژوهش‌هایی که فاقد کیفیت لازم علمی بودند و در مجلات و کنفرانس‌های بی اعتبار انتشار یافته بودند.
 - ۳- پژوهش‌هایی که به بررسی نقش تربیت دینی بر سایر متغیرهای تربیتی پرداخته بودند.
- در این گام از یک فرم استاندارد استفاده شد، قسمت-هایی که در فرم موردنظر بود عبارتند از: منبع (شامل نام مجله، عنوان مقاله و نویسنده)؛ هدف (هدف از مطالعه)؛ روش‌شناسی و نتایج کلی. برای انتخاب منابع مناسب کلید واژه‌های مورد نظر در هر یک از پایگاه‌ها مورد جستجو قرار گرفت. در ادامه در جدول ۱ به عنوان نمونه نحوه بررسی چند پایگاه اطلاعاتی و نحوه بررسی مقالات آورده شده است.

نیازهای دانشی اختصاص دارد. داوری که نیازمند تدوین ملاک‌هایی برای گزینش و دسته بندی مطالعات است (Moffett, 2015) معیارهای ورود^۱ به این پژوهش شامل موارد ذیل می‌باشد:

- ۱- مقالات علمی پژوهشی انتشار یافته در زمینه الگوی تربیت دینی فراگیران
 - ۲- تحقیقات بایستی داده‌ها و اطلاعات کافی را در ارتباط با اهداف پژوهش، گزارش کرده باشند، از این رو کفایت یک پژوهش جهت بررسی در این مقاله گزارش الگوی تربیت دینی برای دانشجویان است.
 - ۳- تحقیقاتی که فرایند بررسی تخصصی را زیر نظر داوران متخصص طی می‌کنند و به صورت مقاله کامل از طریق برخط و یا به طور کامل چاپ شده، باشند.
- باتوجه به جستجوهای انجام شده ۱۵۳ مطالعه در راستای ملاک‌های ورود این پژوهش یافت شد که تعدادی از این مطالعات برای ورود به تحلیل نهایی

جدول ۱: نحوه جستجو و معیارهای ورود و خروج مطالعات

تعداد یافته نهایی	معیارهای خروج مطالعه	تعداد یافته اولیه	معیارهای ورود به مطالعه		استراتژی	پایگاه
			فیلتر مرحله دوم	فیلتر مرحله اول		
۴	نامرتب از نظر محتوا	۷	متن مقاله، مقاله بی اعتبار، فصل کتاب	عنوان مقاله، چکیده، کلید واژه ها / ۱۳۸۵ تا کنون	الگوی برنامه درسی تربیت دینی دانشجویان	پروتابل جامع علوم انسانی
۱	نامرتب از نظر محتوا	۸	متن مقاله، مقاله بی اعتبار، فصل کتاب	عنوان مقاله، چکیده، کلید واژه ها / ۱۳۸۵ تا کنون	الگوی برنامه درسی تربیت دینی فراگیران	SID
۰	نامرتب از نظر محتوا	۳	متن مقاله، مقاله بی اعتبار و فصل کتاب	عنوان مقاله، چکیده، کلید واژه ها / ۱۳۸۵ تا کنون	الگوی برنامه درسی تربیت دینی	نورمگز

حذف تحقیقات نامرتب پس از بررسی عناوین ۴۹ مورد، چکیده مقالات مورد بررسی ۱۰۴ مورد، حذف

بر این اساس روند بررسی پژوهش‌ها به ترتیب به این شرح است؛ کل مطالعات مرتبط با کلیدواژه‌ها ۱۵۳ مورد،

^۱ . Inclusion Criterion

شناخته شده‌ای که یادگیرندگان بر اساس تشخیص برنامه‌ریزان باید طی کنند، تکیه دارد. این مجموعه از تصمیم‌ها، در سند برنامه درسی منعکس می‌شود که برای یک درس خاص، یک پایه تحصیلی یا یک دوره تحصیلی در نظر گرفته شده است (Mehrmohammadi et al., 2018).

یافته‌ها

در این بخش باتوجه به الگوی شش مرحله روبرتس به تحلیل مراحل پنجم و ششم پرداخته می‌شود:

مرحله پنجم: پردازش، ترکیب و تفسیر در قالب

فرآوردهای ملموس

باتوجه به یافته‌های حاصل از تحقیقات مرتبط با هدف پژوهش، ابتدا کلیه مؤلفه‌ها و شاخص‌های الگوی برنامه درسی تربیت دینی از طریق فرآیند کدگذاری باز استخراج می‌شوند؛ از این رو باتوجه به فرآیند، کدگذاری حاصل از مرحله اول، در این بخش ابتدا در جدول ۲ اقدام به شناسایی مؤلفه‌ها و شاخص‌های الگوی برنامه درسی تربیت دینی می‌شود.

پژوهش‌های نامرتب پس از بررسی چکیده مطالعات ۶۱ مورد، تحقیقات مرتبط با متن کامل ۴۳ مورد، حذف تحقیقات نامرتب پس از بررسی متن کامل ۱۸ مورد، کل تحقیقات نهایی ۲۵ مورد، بنابراین در این پژوهش ۲۵ پژوهش انتخاب شدند.

مرحله چهارم: تعیین چارچوب ادراکی و متناسب

ساختن آن با اطلاعات حاصل از تحلیل

این مرحله، چارچوبی پیوند دهنده است که اطلاعات به دست آمده در پیرامون آن ترکیب می‌شود (Moffett, 2015). از این رو چارچوب ادراکی شکل گرفته در این پژوهش حول دو مفهوم اصلی است.

۱- **تربیت دینی:** دایره المعارف بین‌المللی تربیت، تربیت دینی را تدریس منظم و برنامه‌ریزی شده می‌داند که هدف آن، دستیابی فرد به اعتقادهایی درباره وجود خداوند، حقیقت جهان هستی و زندگی و ارتباط انسان با پروردگارش و دیگر انسان‌هایی که در جامعه با آن‌ها زندگی می‌کنند و بلکه با همهٔ آحاد بشر است (Mahmoudi, 2016).

۲- **برنامه درسی:** برنامه درسی مجموعه‌ای از تصمیم‌های از پیش گرفته شده و مسیر

جدول ۲: ویژگی و عناصر برنامه‌درسی تربیت دینی دانشجویان

ردیف	محقق/محققان	سال	ویژگی و عناصر تربیت دینی دانشجویان
۱	بختیاری	۱۴۰۰	عنوان مقاله: الگوی تربیت دینی و انقلابی دانشجویان و اقدامات اساسی و اجرایی پیاده سازی آن توجه به فرایندهای ذهنی و شناخت شامل شاخص‌های علم و دانش، تفکر و تعقل، معرفت و بصیرت، نقد و ارزیابی؛ توجه به ویژگی‌های رفتاری شامل شاخص‌های تعهد و مسئولیت شناسی اجتماعی، عمل‌گرایی، عفت و پاک‌دامنی، امر به معروف و نهی از منکر و عبادت؛ و مؤلفه تمایلات شامل شاخص‌های حب الهی، ولایت‌پذیری
۲	غزالی و همکاران	۱۳۹۹	عنوان مقاله: آسیب‌شناسی تربیت دینی دانشجویان دانشگاه پیام‌نور با تأکید بر مکتب امام حسین (ع) عدم مرزبندی در امور دینی، عدم انعطاف‌پذیری و توجه به استعدادها و تفاوت‌های فردی افراد در جریان تربیت دینی، عدم توجه به باورها و شرایط عصر و دوره در تربیت و امور تربیتی، الگوپردازی نامناسب در جامعه، عدم همسانی عمل و ظاهر مروجان دین و اولیاء و مربیان، استفاده ابزاری از دین (ارائه دین در معنایی تحریف شده و غیرواقعی و ارائه راهکارهایی چون مبتنی ساختن تربیت دینی برفهم‌بازنمودی - رایانشی ذهنی جهت شناخت ذهن و چگونگی تفکر، آشتی دادن دعوای تربیت احساسی و عقلانی از طریق تحلیل‌های منطقی و استدلال محور
۳	یزدخواستی و همکاران	۱۳۹۷	عنوان مقاله: بررسی عوامل مؤثر بر تربیت دینی دانشجویان دانشگاه کاشان

ردیف	محقق/محققان	سال	ویژگی و عناصر تربیت دینی دانشجویان
			ویژگی‌های شخصیتی و علمی اساتید، عوامل خانوادگی، ساختار قانونی دانشگاه، روش‌های تربیت دینی، محتوای متون دینی، جو کلی حاکم بر دانشگاه، عقل ورزی، کسب علم و معرفت، عدالت، توانایی انجام کار، آزادی و اختیار به‌عنوان هدف‌های واسطی از متون دینی، توجه به ویژگی‌های فرآیند یاددهی-یادگیری (انگیزه درونی، پرورش حواس، پرورش اراده، توجه به تفاوت‌های فردی و ارائه الگو و نمونه عملی برای برنامه درسی تربیت دینی) و تأکید بر عنصر ارزشیابی در برنامه درسی تربیت دینی
۴	حسین پور	۱۳۹۴	عنوان مقاله: شاخص‌های تربیت دینی مورد نیاز در برنامه‌های تربیتی فراگیران بزرگسال شاخص معرفت، شاخص بصیرت، شاخص عبودیت، شاخص تعقل، تفکر و تدبر، شاخص ایمان، شاخص حسن خلق، شاخص کرامت، شاخص عزت‌نفس، شاخص محبت و مهرورزی، شاخص اعتدال، شاخص صبر و بردباری، شاخص تقوا و پرهیزکاری، شاخص حریت و آزادگی، شاخص عمل، شاخص ولایت مداری، تعامل و روابط اجتماعی و سازمانی، شجاعت، شاخص ایثار و فداکاری، شاخص عدالت، شاخص توکل و شاخص وفای به عهد.
۵	اسدی و همکاران	۱۳۹۳	عنوان مقاله: خود زیست نگاری برنامه درسی پنهان مرتبط با تربیت دینی در آموزش عالی ایران توجه به مبانی و اصول تربیت اسلامی از جمله، آراستگی، کرامت و جذب، اعتقادات، تجربه درونی، التزام درونی، عمل و تقدم شناخت به احساس در تربیت اسلامی، توجه به چارچوب‌های اعتقادی در بررسی دینی، توجه به قوانین محیطی
۶	محبی و کریمی خویگانی	۱۳۹۳	عنوان مقاله: بررسی عوامل اجتماعی موثر بر تربیت دینی دانشجویان دانشگاه علوم انتظامی سطح دینی خانواده، ارتباطات و تعاملات اجتماعی، دوستان، رسانه‌ها و نهادهای علمی، فرهنگی و مذهبی و شغل والدین
۷	حسین‌زاده و مشرفی	۱۳۸۹	عنوان مقاله: تحلیل عاملی عوامل آسیب زای تربیت دینی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر) شبهات دینی، عدم درک نیازها و مشکلات نسل جوان، ناکارآمدی کانون‌های تربیت دینی، سهل‌انگاری و قصور والدین، فضای ریزوماتیک، ریاکاری، در نظر گرفتن دیدگاه‌های مختلف دانشجویان در مورد پدیده مذهبی، افزایش آگاهی نسبت به هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی و تقویت باورهای ایمانی، ایجاد توانمندی مناسب ارزیابی از پدیده‌های دین، نقش فعال دانشجویان برای بهبود یادگیری خود، برنامه درسی تربیت دینی اسلامی عمل‌گرا و پیشگیرانه، تمرکز بر توسعه اخلاقی، تمرکز بر توسعه تمام‌وجهی، انضباط جسم و جان و روح و خودسازی، دانشجو محوری در عصر دیجیتال در مباحث تربیت دینی
۸	Assa'idi	۲۰۲۱	عنوان مقاله: برنامه درسی آموزش دینی در دانشگاه اسلامی اندونزی در عصر دیجیتال نشان دادن درک و مهارت‌های شناختی، تسهیل به دست آوردن بینش بهتری که با آن می‌توانند مجموعه ارزش‌های خود را بهبود بخشند، انعطاف‌پذیری فردی و همچنین مشارکت عمومی، توسعه اخلاقی دانشجویان و تقویت ارزش‌های اجتماعی مثبت، شکل‌گیری و تنظیم قطب نمای اخلاقی دانشجویان، همدلی و گشاده‌رویی نسبت به افراد دارای دیدگاه‌های مخالف، تحریک از طریق داستان‌های مذهبی جهت تفکر و برقراری ارتباط با ارزش‌ها و حقیقت خود، تصمیم‌گیری با استفاده از خلاقیت و مهارت‌های مشابه قرن بیست و یکم مانند سواد دیجیتال و کار گروهی تبدیل دانشجویان به بزرگ‌سالانی قوی، انعطاف‌پذیر، مسئولیت‌پذیر و حرفه‌ای
۹	Heijstek-	۲۰۲۰	عنوان مقاله: آموزش دینی بر اساس کتاب مقدس در دانشگاه

ردیف	محقق/محققان	سال	ویژگی و عناصر تربیت دینی دانشجویان
	Hofman et al		ارتقا دانش در مورد دین در برنامه درسی با اهداف ایجاد انسجام اجتماعی، تفاهم و بردباری، آگاهی از ادیان و جهان‌بینی‌های سکولار، کاوش در پرسش‌ها و پاسخ‌های وجودی، توانایی در نظر گرفتن و احترام به دیدگاه دیگران، تأمل اخلاقی، آموزش تجزیه و تحلیل و تفکر انتقادی به دانشجویان، کاوش، توضیح، ارائه، انعکاس (اندیشیدن)، استفاده و ارزیابی انتقادی اطلاعات و دانش در مورد دین و جهان‌بینی سکولار
۱۰	Jafralie & Zaver	۲۰۱۹	عنوان مقاله: آموزش دینی: برنامه اخلاق و فرهنگ دینی به عنوان مطالعه موردی افزایش مطالعات دینی و اعتقادی، افزایش سواد دینی با تشخیص و تحلیل تلاقی دین با زندگی اجتماعی، سیاسی و فرهنگی، ارتقا بینش لازم در مورد روش‌های آموزش دینی (آموزش ریشه‌های تاریخی)، ادبی (آموزش داستان‌ها یا رمان‌ها)، و مبتنی بر سنت (که دانشجویان در مورد تجربیات و دانش خود سؤال می‌پرسند)، آشنایی با چگونگی شکل‌گیری و وجود ادیان، ارتقا مهارت‌های دموکراتیک و شهروندی، ایجاد همدلی، ایجاد دوره‌های ضمن خدمت برای اساتید و توسعه حرفه‌ای آنان در زمینه آموزش‌های دینی
۱۱	Anwar et al	۲۰۱۸	عنوان مقاله: اثربخشی تربیت دینی در دانشگاه‌ها: تأثیرات بر شخصیت دانشجویان در عصر صنعت ترکیب آموزش دینی با حوزه‌های آموزشی در انقلاب صنعتی چهارم مانند، اینترنت اشیا، اینترنت خدمات، اینترنت داده‌ها و سیستم‌های سایبری-فیزیکی، توجه به آموزش‌های غیررسمی محیط دانشگاه و تأثیر آن در تربیت دینی دانشجویان، هم‌افزایی میان ارکان دخیل همچون اجتماع، دانشگاه، خانه و... عنوان مقاله: آموزش ارزشی یا تربیت دینی؟ دیدگاهی جایگزین از تربیت دینی در عصر سکولار ساخت محیط چند فرهنگی، آموزش ارزش‌ها، تأکید بر کثرت‌گرایی و فراگیری، ترویج وحدت در عین کثرت اجتماعی و طبیعی، توجه به جنبه ارزشی-آموزشی به‌عنوان بخشی از برنامه درسی رسمی، مطالعات دینی و اعتقادی مبتنی بر آزادی فردی و اجتماعی و با تأکید معرفت صحیح دینی، اضافه شدن دین به برنامه درسی
۱۲	Genc	۲۰۱۸	عنوان مقاله: رادیکال زدایی در اجرای برنامه درسی آموزش دینی در دانشگاه سما ماسامبا سولاوسی جنوبی شکل‌گیری شخصیت و نگرش‌های عاطفی، بردباری، مردم‌سالاری و عشق و صلح، ایمان به خدا، مدارا، جهاد، برادری، بازسازی مواد آموزشی با انتخاب موضوع مواد آموزشی مربوطه، شکل‌گیری یادگیری اجتماعی، حفظ وحدت و یکپارچگی با احترام به یکدیگر و اعمال تربیت به‌عنوان خودسازی برای حمایت از یادگیری معارف دینی-اسلامی
۱۴	Skeie	۲۰۱۷	عنوان مقاله: دیدگاه اساتید نسبت به بی‌طرفی در آموزش دینی - دیدگاهی از یک بافت نروژی توجه به جنبه‌های معرفت‌شناختی تربیت دینی در دانشگاه، رعایت اصل بی‌طرفی در جریان تربیت دینی از سوی دانشگاه، مباحثه محوری و رویکردهای گفتمانی در نقد مسائل و ارزیابی آن، همکاری بین پژوهشگران و دانشگاهیان در بررسی تربیت دینی
۱۵	Franken & Loobuyck	۲۰۱۷	عنوان مقاله: انصاف و بی‌طرفی در آموزش دینی: هدف دست یافتنی؟ تغییر اهداف تربیت دینی از پاسخ به خواسته‌های اجتماعی به کثرت‌گرایی و توجه به تفاوت‌های جمعی-دینی، بررسی دین به‌صورت کثرت‌گرایانه، توجه به چارچوب‌های اخلاقی در تربیت دینی، نگرش باز و انتقادی به دین در جامعه، تناسب میان ارکان برنامه درسی در تربیت دینی، توجه به ابعاد فلسفی دین در تربیت دینی دانشجویان،
۱۶	Jackson & Everington	۲۰۱۷	عنوان مقاله: رویکرد بی‌طرفانه در آموزش فراگیر دینی: دیدگاه انگلیسی توجه به پراکسیس و نظریه‌های عمل‌گرایانه در تربیت دینی، استفاده از اشکال فراگیر آموزش در تربیت دینی، استفاده از استدلال‌های فلسفی و کلامی در ارزشیابی تربیت دینی، نگرش باز نسبت به فرهنگ‌های دینی

ردیف	محقق/محققان	سال	ویژگی و عناصر تربیت دینی دانشجویان
۱۷	Anwar	۲۰۱۶	عنوان مقاله: اثربخشی یادگیری مبتنی بر مسئله تلفیقی با ارزش‌های اسلامی مبتنی بر فناوری اطلاعات و ارتباطات بر مهارت تفکر مرتبه بالاتر و شخصیت دانشجویان تأکید بر روش‌های آموزش مبتنی بر مسئله، تلفیق فناوری در آموزش‌های دینی، استفاده از مهارت‌های تفکر سطح بالا در تجزیه و تحلیل مسائل آموزش‌های دینی در دانشگاه
۱۸	Bier & Berkowitz	۲۰۱۵	عنوان مقاله: به سوی علم تربیت دینی رشد حرفه‌ای نیروهای انسانی و راهبردهای یادگیری فعال در دانش‌آموزان و روش الگویی و اجتماع‌محور، توجه به تخصص محوری تعهد محوری اساتید، بررسی دین از جنبه‌های گوناگون و در جوامع گوناگون
۱۹	Cush & Robinson	۲۰۱۴	عنوان مقاله: تحولات در مطالعات دینی: به سوی گفتمان محوری در تربیت دینی همکاری بین دانشگاهی، توجه به گفتمان پروری و حلقه‌های تفکر در دانشگاه، بررسی تغییرات اجتماعی پیرامون دین در جامعه، رویکرد غیرعصبی به بررسی‌های دینی، تأکید بر تنوع درون و بین سنت‌ها؛ شناخت پیچیدگی و تغییر در دین و جامعه؛ به رسمیت شناختن زمینه‌های محلی و جهانی در بررسی دینی؛ تمرکز بر افراد واقعی و صداهایی که به‌ندرت شنیده می‌شود
۲۰	Bowman & Toms Smedley	۲۰۱۳	عنوان مقاله: اقلیت فراموش شده: بررسی وابستگی مذهبی و رضایت از دانشگاه توجه به تفاوت‌های فردی در تربیت دینی دانشجویان، بررسی هویت جمعی و بین فردی دانشجویان، مرزبندی تربیت دینی بر اساس خودکامی دانشجویان، نقد گفتمان‌های مسلط، خواه به‌عنوان مردم‌سالار یا استعمارگر.
۲۱	Yaacov J Katz	۲۰۱۲	عنوان مقاله: تربیت دینی و معنویت: مفاهیم مکمل یا متضاد؟ کنفرانس آموزش عاطفی اروپایی در زمینه ارتقای جنبه‌های عاطفی اجتماعی آموزش تربیت دینی مبتنی بر دانش (در آموزش دینی مبتنی بر دانش، دین، تاریخ دین، دین به‌عنوان بخشی از فرهنگ و سنت دینی و فولکلور، درک دانشجویان از چگونگی رشد دین، جایگاه آن در شکل‌گیری هویت ملی و ارتباط آن با ارزش‌های مورد توافق در جامعه غربی، تربیت دینی مبتنی بر ایمان مشتمل بر احساس معنویت و بهزیستی روانی، تعامل و ارتباط بین دین و معنویت در آموزش دینی
۲۲	Winslow, Staver & Scharmann	۲۰۱۱	عنوان مقاله: تکامل و باور مذهبی شخصی: جستجوی باورهای مربوط به تربیت دینی در رشته زیست‌شناسی توجه به باورها و عقاید جانبی دانشجویان پیرامون دین و آفرینش، باورهای مادی گرایانه نسبت به وجود خدا، توجه به جهان‌بینی دانشجویان، آموزش بین‌رشته‌ای و تلفیقی در مسائل مربوط به تربیت دینی دانشجویان، توجه به پژوهش‌های تفسیری در بررسی مسائل دینی
۲۳	McNair	۲۰۱۰	عنوان مقاله: آموزش دینی فراگیر: تحقق آن توجه به نقش نهادهای مذهبی در آموزش دینی (کلیسا و ...)، اجماع و مشارکتی سازی آموزش‌های دینی و تربیت دینی، نوآوری و خلاقیت در تربیت دینی، توجه به فرهنگ غالب جامعه در تربیت دینی و احترام به اقلیت‌ها و تنوع دینی
۲۴	Kane & Jacobs	۲۰۱۰	عنوان مقاله: پیش‌بینی‌کننده‌های اهمیت باورهای معنوی و دینی در بین دانشجویان توجه به جنبه‌های مهم زندگی در ارتباط با دین، تطبیق ارزش‌های دینی/ معنوی با زندگی روزمره، احترام به جنبه‌های بیرونی دین‌داری، تشویق فراگیران به آگاه شدن و توانایی برقراری ارتباط در مورد موضوعات بسیار انتزاعی، در اختیار گذاشتن فضای انتقادی و باز انتقادی
۲۵	Lin et al	۲۰۰۹	عنوان مقاله: مطالعه فرهنگی آموزش دینی در آمریکا کسب آگاهی نسبت به همه ادیان جهان، معرفی دین به شکل مقایسه‌ای، غیراجباری و مسالمت‌آمیز از طریق روایت‌های مختلف، مطالعات چند دینی و انتقادی نسبت به ادیان

مرحله ششم: ارائه نتایج ترکیب

در این بخش، باتوجه به فرآیند و فرآورده‌های سنتزپژوهی در یک نمای کلی شاخص‌ها و مؤلفه‌های الگوی برنامه درسی تربیت دینی دانشجویان مورد بررسی قرار می‌گیرد. ابتدا در قسمت فرآیند سنتزپژوهی استخراج شاخص‌ها و مؤلفه‌های برنامه درسی تربیت دینی صورت گرفته به این شکل که ابتدا توصیفات کلیه شاخص‌ها از طریق فرآیند کدگذاری باز شناسایی می‌شود و سپس در قسمت فرآورده سنتزپژوهی، از آنجا که هدف سنتزپژوهی ترکیب کلیه یافته‌های علمی در یک موضوع

خاص و رسیدن به یک انسجام واحد است، در بخش ارائه نتایج ترکیب ابتدا تحلیل کیفی کدهای باز در کنار هم قرار گرفته و با کدگذاری مجدد، موارد همپوشی و قرابت معنایی باهم ترکیب شده و مؤلفه‌ها (کدهای محوری) استخراج می‌شود. در ادامه برای دسته بندی کردن کلیه ابعاد عناصر برنامه درسی تربیت دینی دانشجویان بر اساس یک مفهوم مشترک از طریق کدگذاری محوری بر مبنای شاخص‌های ارائه شده است که منجر به شناسایی ۴ بُعد (کد منتخب) شد، که نتایج کدگذاری محوری و منتخب در جدول شماره ۳ آورده شده است.

جدول ۳: ابعاد شاخص‌ها و مؤلفه‌های تربیت دینی دانشجویان

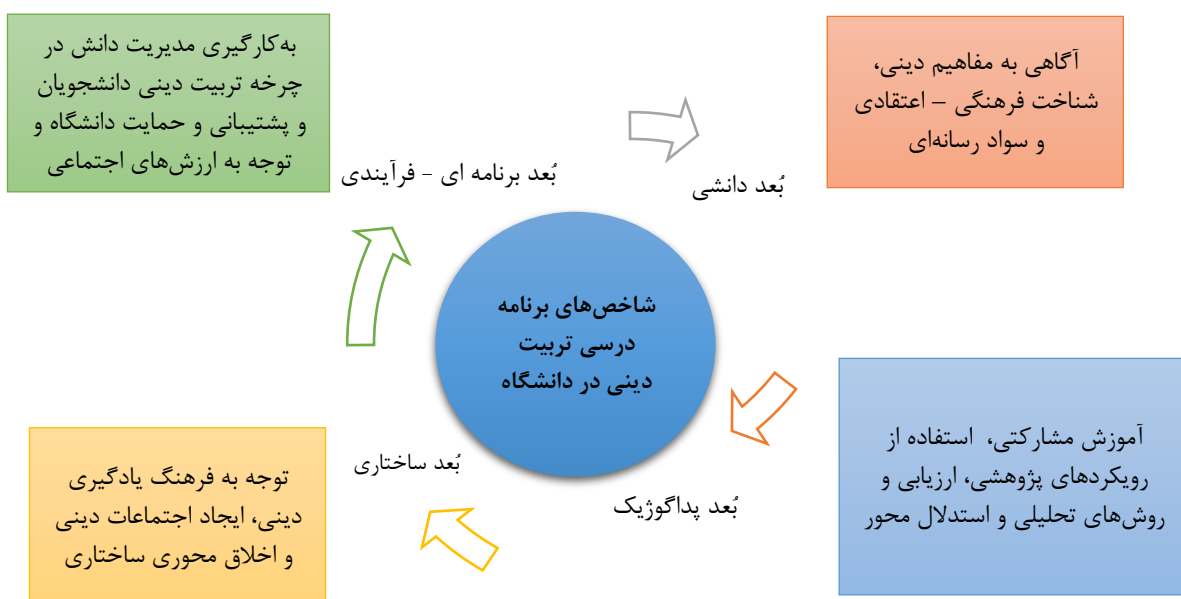
کد مقالات	کدباز	کد محوری	کد منتخب
[۷], [۹], [۱۶], [۱۸]	شناخت ادیان مختلف	آگاهی به مفاهیم دینی	مؤلفه‌های دانشی
[۳], [۹], [۱۰], [۱۲], [۱۷], [۱۸], [۲۱], [۲۲]	آگاهی نسبت به فلسفه دین		
[۷], [۱۰], [۱۲], [۱۷]	شناخت سنت‌های دینی		
[۱], [۸], [۱۰], [۱۸], [۲۳]	آگاهی ایدئولوژیک دینی		
[۸], [۹], [۱۷]	شناخت مناسک ادیان		
[۴], [۸], [۱۰], [۱۷], [۱۸]	شناخت باورهای دینی	شناخت فرهنگی - اعتقادی	
[۳], [۷], [۹], [۱۷], [۲۳]	آشنایی با جهان‌بینی‌های دینی		
[۹], [۱۲], [۲۱]	شناخت ارزش‌های غیرمادی		
[۱], [۷], [۱۷], [۲۳], [۲۵]	آشنایی با اصول اخلاقی - دینی (بایدها و نبایدها) (اعتقادی)		
[۱], [۲], [۸], [۹], [۱۳], [۱۶], [۱۸]	شناخت شیوه‌های تحلیل و بررسی	سواد رسانه‌ای	
[۸], [۱۱]	آشنایی با رسانه‌های فعال در حوزه تربیت دینی		
[۷], [۸], [۲۱]	شناخت اصول اخلاقی حاکم بر فعالیت رسانه‌ای		
[۱], [۹], [۱۰]	دانش جست‌وجو منابع		
[۲], [۸], [۹], [۱۳], [۱۶], [۲۳], [۲۵]	آشنایی با تفکر انتقادی و بازتابی		
[۳], [۵], [۱۰], [۱۲], [۲۰]	توجه به اهمیت آموزش و یادگیری دینی	توجه به فرهنگ یادگیری دینی	
[۳], [۱۲], [۲۰]	استمرار و مداومت در یادگیری‌های دینی		
[۵], [۹], [۱۶]	دیدگاه مثبت اجتماعی به ضرورت آموزش‌های دینی - اعتقادی		
[۳], [۷], [۹], [۲۰]	ساخت مشترک دانش و معنا پیرامون مسائل دینی		

کد مقالات	کدباز	کد محوری	کد منتخب
[۷], [۱۰], [۱۱], [۱۶], [۲۰], [۲۱]	اشتراک منابع دینی با یکدیگر	ایجاد اجتماعات دینی	
[۸], [۱۴], [۱۶], [۲۰]	شبکه‌سازی با متخصصان دینی		
[۹], [۱۲], [۱۶], [۲۳]	توجه به محیط‌های چند فرهنگی و مبتنی بر کثرت‌گرایی		
[۴], [۱۴], [۱۸], [۲۰]	ایجاد حلقه‌های تفکر در دانشگاه	اخلاق محوری ساختاری	
[۹], [۱۶], [۱۸], [۲۰]	پذیرش تنوع و تکثر اعتقادی		
[۵], [۷], [۱۰], [۲۲], [۲۳]	همخوانی گفتار و عمل دینی		
[۵], [۹], [۱۲], [۱۶], [۷], [۱۶]	پرهیز از تحکم و نفی اجبار اعتقادی تمرکز بر توسعه اخلاقی دانشگاه	گفتمان پروری و استفاده از روش‌های روایت محور	
[۲], [۸], [۹], [۱۲], [۱۸], [۲۰]	گفتمان پروری و استفاده از روش‌های روایت محور		
[۳], [۹], [۱۱]	ایجاد جلسات تعاملی		
[۸], [۱۱]	توجه به تعاملات غیررسمی	آموزش مشارکتی	
[۷], [۸], [۱۱], [۱۳]	توجه به شبکه‌های اجتماعی و ظرفیت‌های فاوا در شبکه‌سازی		
[۷], [۱۳]	بررسی پروژه‌های و جامع دینی - اعتقادی		
[۱۶], [۲۰]	رعایت اصل بی‌طرفی در رویکردهای پژوهشی	استفاده از رویکردهای پژوهشی	
[۲], [۹], [۱۶], [۲۰], [۲۳]	توجه به پژوهش‌های تفسیری در تربیت دینی		
[۹], [۱۵]	توجه به پژوهش تطبیقی و به‌کارگیری آن در حوزه ادیان		
[۳], [۲۰]	ارائه بازخوردهای سازنده	ارزیابی	
[۵], [۹], [۱۴]	توجه به تفاوت‌های فردی در ارزیابی		
[۳], [۹], [۱۰]	جامعیت و شمولیت ارزیابی‌های اعتقادی		
[۳], [۵], [۲۲], [۲۵]	توجه به التزام درونی و عملی در ارزیابی‌های مرتبط با تربیت دینی		
[۸], [۱۳], [۲۰]	استفاده از پرسش و پاسخ	روش‌های تحلیلی و استدلال محور	
[۲], [۸], [۱۴], [۱۸], [۲۴]	به‌کارگیری روش‌های خودانعکاسی		
[۲], [۱۲], [۱۳]	استفاده از روش‌های مسئله محور		
[۱], [۳], [۹], [۲۱], [۲۴]	تفکر انتقادی و نقادانه در بررسی مسائل مرتبط با تربیت دینی		
[۳], [۱۶]	توجه به استمرار و پیوستگی در جریان تربیت دینی دانشجویان	به‌کارگیری مدیریت دانش در چرخه تربیت دینی دانشجویان	مؤلفه‌های پداگوژیک
[۴], [۱۰]	توجه به راهبردهای خلق دانش دینی		
[۱], [۹], [۱۰], [۱۸]	توجه به کاربردی‌آموزه‌های اعتقادی - دینی در عمل (انتقال دانش)		
[۲], [۹], [۱۶], [۲۴]	گفتمان سازی در راستای تبادل دانش دینی و ارزیابی آن		
			مؤلفه‌های برنامه‌ای - فرایندی

کد مقالات	کدباز	کد محوری	کد منتخب
[۴], [۱۰]	دسترسی‌پذیری اساتید و پاسخگویی ایشان	پشتیبانی و حمایت دانشگاه	
[۷], [۱۰], [۱۸]	فراهم‌سازی منابع و پایگاه‌های اطلاعاتی متنوع در حوزه آموزش‌های دینی برای دانشجویان و اساتید		
[۱۰], [۱۶]	برگزاری کارگاه‌ها و سمینارهای مرتبط با آموزه‌های اعتقادی-دینی		
[۱۰], [۱۵]	ارتقا صلاحیت‌های حرفه‌ای اساتید آموزش دینی		
[۵], [۱۵]	رعایت هنجارهای فرهنگی در جریان تربیت دینی دانشجویان	توجه به ارزش‌های اجتماعی	
[۴], [۸], [۱۰], [۱۵]	توجه به تخصص و صلاحیت محوری اجتماعی در گزینش اساتید		
[۵], [۷]	پایبندی به ضوابط دانشگاهی در جریان آموزش‌های دینی		

تربیت دینی در نظام آموزش عالی، هریک از ابعاد باید مورد توجه قرار گرفته و به ویژگی‌های آن توجه شود. شکل ۱ الگوی تربیت دینی در آموزش عالی به عنوان راهکاری برای بهبود آموزش دانشجویان را نشان می‌دهد همان‌طور که آورده شده تمام عوامل دارای ارتباط متقابل با هم می‌باشد. تمام این ابعاد بریکدیگر اثرگذار هستند و رابطه بین آن‌ها غیر خطی است.

الگوی مفهومی و چارچوب نظری می‌تواند به فهم بهتر الگوی تربیت دینی در آموزش عالی و دانشگاه کمک کند. لذا می‌توان با فراترکیب پیشینه نظری و پژوهشی، شاخص‌های الگوی تربیت دینی در دانشگاه با توجه به پیشینه پژوهشی موجود در داخل و خارج از کشور را در زیر مجموعه ۴ بُعد کلی شامل بُعد دانشی، بُعد پداگوژیک، بُعد ساختاری و بُعد برنامه‌ای- فرآیندی طبقه‌بندی و تلفیق کرد؛ در نتیجه برای تدوین الگوی برنامه درسی

شکل ۱: شاخص‌های الگوی برنامه درسی تربیت دینی در دانشگاه

بحث و نتیجه‌گیری

تربیت دینی یکی از مقوله‌های زیربنایی، حیاتی و سرنوشت‌ساز در تعلیم و تربیت به شمار می‌رود. اهمیت تربیت دینی به جایگاه و تأثیر اعتقادات در شکل‌دهی هویت انسانی و تعریف سبک زندگی الهی مربوط می‌شود. چنانچه الگوی مطلوب تربیت دینی در دسترس متصدیان نباشد به خطا رفتن آنها در فهم اهداف، روش‌ها و محتوای تربیت دینی لطمه بسیار سنگینی به رشد دینی افراد وارد می‌سازد. (Shamshiri and Nowzari, 2018). پژوهش‌های مختلف در زمینه تربیت دینی شاخص‌ها و مؤلفه‌های زیادی را بیان داشته‌اند از این رو در این پژوهش بر آن شدیم به تلفیق شاخص‌ها و مؤلفه‌های تربیت دینی با توجه به پیشینه پژوهشی بپردازیم. نتایج در چهار بُعد شامل مؤلفه‌های دانشی، مؤلفه‌های ساختاری، مؤلفه‌های پداگوژیک، مؤلفه‌های برنامه‌ای- فرایندی از مجموعه مؤلفه‌های احصا شده است.

مؤلفه‌های دانشی: بنا به آنچه از بررسی مؤلفه‌های به‌دست‌آمده در پژوهش‌های مختلف مرتبط با تربیت دینی دانشجویان به دست آمد. آگاهی و شناخت نسبت به مسائل و مبانی دینی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی تربیت دینی در دانشگاه مدنظر قرار گرفته بود. در تبیین این مؤلفه باید اشاره داشت که آگاهی نسبت به مفاهیم دینی همچون شناخت ادیان و سنت‌های دینی به آگاهی پیرامون دین می‌انجامد. ذیل این محور مباحث مرتبط با فلسفه دین نیز مورد اشاره قرار گرفته است. محور دوم که به شناخت فرهنگی- اعتقادی اشاره دارد درباره ارزش‌های دینی و جهان‌بینی‌های مختلف و تأثیر آن در فرهنگ جمعی اشاره دارد. و در انتها سواد رسانه‌ای با توجه به کنش‌های فعلی و مقتضیات عصر کنونی برای آگاهی بهتر و شناخت شیوه‌های تحلیل و فعالیت رسانه‌ای در حوزه‌های اعتقادی از جمله مؤلفه‌های دانشی ضروری و محوری به حساب آمد. یافته‌های پژوهش در این بخش با یافته‌های پژوهش Jackson and Orrington (2017)، Anwar et al (2012)، Yaco Katz (2018). همخوانی دارد.

مؤلفه‌های ساختاری: مؤلفه‌های ساختاری با اشاره

به ساختارها و چارچوب‌های حاکم بر دانشگاه از جمله مؤلفه‌های اصلی و محورهای تربیت دینی در دانشگاه به حساب می‌آیند. ذیل این مؤلفه، توجه به فرهنگ یادگیری و ایجاد اجتماعات مرتبط با دین قرار دارد که به عقیده نویسنده، اهمیت آموزش و یادگیری مسائل اعتقادی و دینی را در محیط دانشگاه شامل می‌شود و حلقه‌های تفکر و کندوکاو پیرامون مسائل دینی در دانشگاه را از جمله ملزومات تربیت دینی و فرایند آن در دانشگاه می‌داند. در این زمینه اخلاق محوری به‌عنوان تسهیل‌گر تربیت دینی دانشجویان با مؤلفه‌هایی همچون پرهیز از اجبار و تحکم و همخوانی گفتار و عمل در پژوهش‌های داخلی بیشتر مورد اشاره و استناد قرار گرفته بود. یافته‌های پژوهشی در این بخش با یافته‌های Mahrubakhtiar et al. (2017), Mohammadvand et al (2014) با اشاره به اعتدال ورزی در جریان تربیت دینی و Anderson (2019) همخوانی و قرابت دارد.

مؤلفه‌های پداگوژیک: از جمله بخش‌های اصلی و

مهم تربیت دینی در دانشگاه، مباحث آموزشی و پداگوژیک است. مؤلفه‌های پداگوژیک آموزش دینی به شیوه‌ها و روش‌های آموزش و ارزیابی تربیت دینی دانشجویان اشاره دارد. به عقیده نویسنده، آموزش مشارکتی در کنار روش‌های پروژه محور می‌تواند به‌عنوان مکمل یکدیگر به آموزش صحیح در این باره منجر شود. چراکه روش‌های پروژه‌ای پیرامون مسائل دینی به جست‌وجو و بررسی دین از منظرهای مختلف (همچون پژوهش‌های تطبیقی) می‌انجامد و از طرف دیگر، رویکردهای آموزش مشارکتی به ایجاد جلسات تعاملی و گفت‌وگو پروری کمک می‌کند که باعث می‌شود فعالیت‌های انجام گرفته به شیوه صحیح مورد بررسی و نقد و گفت‌وگو ورزی قرار گیرد. همچنین روش‌های استدلال محور همچون خودانعکاسی و پرسش و پاسخ به ارائه درک صحیح از مسائل دینی منجر می‌شود که از جمله اهداف آن در دانشگاه است. در کنار این روش‌ها ارزیابی مبتنی بر عمل و جامع تربیت دینی به همراه ارائه

می‌تواند زمینه طراحی الگوی بومی تربیت دینی برای فراگیران را فراهم آورد. پژوهش حاضر با محدودیت‌هایی چون کمبود پیشینه پژوهشی در زمینه تربیت دینی دانشجویان در پژوهش‌های داخلی و امکان هم‌پوشانی برخی از مؤلفه‌ها و شاخص‌های شناسایی شده بود. با توجه به نتایج پیشنهادی ذیل ارائه می‌شود:

- با توجه به نتایج بُعد دانشی در این زمینه پیشنهاد می‌شود در برنامه‌های درسی دانشجویان دانشگاه آزاد به سواد رسانه دانشجویان توجه گردد همچنین زمینه آگاهی دانشجویان از فرهنگ‌ها و ادیان مختلف فراهم آید.

- با توجه به مؤلفه‌های بُعد ساختاری پیشنهاد می‌شود در محیط دانشگاه آزاد اسلامی تشکل‌های مختلفی که وجود دارد به ایجاد اجتماعات دینی مختلف توجه داشته و در ساختار دانشگاه آزاد اسلامی با توجه به نقش‌های الگویی به اخلاق محوری و دین‌مداری توجه گردد.

- با توجه به نتایج بُعد پداگوژیک در آموزش دین در این زمینه پیشنهاد می‌شود به روش‌های تحلیلی و استدلال محور توجه گردد و با استفاده از روش‌های آموزش مشارکتی و مبتنی بر پژوهش زمینه تعمیق یادگیری‌های دانشجویان و درونی‌سازی آموزه‌های دینی برای دانشجویان فراهم گردد.

- با توجه به نتایج بُعد برنامه‌ای - فرآیندی پیشنهاد می‌شود، به بکارگیری مدیریت دانش پداگوژیک در چرخه تربیت دینی دانشجویان و توجه به ارزش‌های اجتماعی توجه شود.

منابع

- Asadi, Mahbubeh, Asadi, Maleeha and Asadi, Mahdia (2013). Autobiography of the hidden curriculum related to religious education in Iran's higher education. National Conference of the Philosophy of Education Association of Iran. (Persian)
- Aiti, Mohsen, Qurani Sirjani, Sima and Gholampour, Maitham (2018). Explanation of

بازخوردهای سازنده که از تخصص و شایستگی اساتید نشأت می‌گیرد به تکمیل فرایند پداگوژیک کمک می‌کند. یافته‌های پژوهشی در این زمینه با یافته‌های Franklin (2018) and Lubvik (2017), Ski (2017), Genk همخوانی دارد.

مؤلفه‌های برنامه‌ای - فرآیندی: برنامه تربیت دینی در دانشگاه دارای شرایط و ضابطه‌هایی است که ذیل این محور قرار می‌گیرد. در این زمینه محورهایی چون به‌کارگیری مدیریت دانش در چرخه تربیت دینی دانشجویان، پشتیبانی و حمایت دانشگاه، توجه به ارزش‌های اجتماعی احصا گردید در تبیین این یافته‌ها باید بیان داشت که مدیریت دانش و تکمیل چرخه آن در برنامه تربیت دینی دانشجویان کمک می‌کند که دانشجو به خلق، تسهیم و ارزیابی دانش دینی خود بپردازد و به‌نوعی کاربرست آموخته‌های دینی خود را مورد ارزیابی و بررسی قرار دهد. در این زمینه پشتیبانی و حمایت دانشگاه از برنامه‌های تربیت دینی در مؤلفه‌هایی همچون تسهیل فرایند از طریق فراهم‌سازی منابع دینی و دسترسی‌پذیری اساتید قابل‌دستیابی است. همچنین دانشگاه از طریق ارائه برنامه‌های گفتمان محور همچون جلسات نقادی به پشتیبانی برنامه‌های مرتبط می‌تواند کمک ویژه‌ای نماید. در همین راستا توجه به استفاده از اساتید متخصص و متعهد به کیفیت برنامه‌های دانشگاه در این زمینه می‌افزاید. یافته‌های پژوهش در این بخش با یافته‌های Beer and Berkotz (2015), Jaferlai (2014) and Zavor (2019), Hosseinpour همخوانی دارد.

تربیت دینی فراگیران از برنامه‌های درسی مهم در تمام مقاطع تحصیلی کشور ایران از جمله نظام آموزش عالی می‌باشد. توجه به طراحی الگوی برنامه‌درسی مناسب برای تربیت دینی فراگیران زمینه را برای تحقق سایر اهداف ضمنی در آموزش عالی را هموار می‌سازد. در این پژوهش سعی شد به شناسایی مؤلفه‌ها و شاخص‌های الگوی تربیت دینی در آموزش عالی با توجه به پیشینه پژوهشی موجود پرداخته شود، یافته‌های این پژوهش

- and providing suitable solutions from the point of view of experts with curriculum planning approach. *Quarterly Research in Islamic Education Issues*, 24(32), 31-52. (Persian)
- Sultan Ahmadi, Zainab Ashrafi; Kahan, Javad; Maleki Avarsin, Sadegh; Yari, Jahangir (1400). Designing the ideal model of the curriculum of religious education in the preschool period, *Journal of Applied Islamic Education and Training*, 6 (18), 7-30. (Persian)
- Shamshiri, Babak and Nowzari, Marzieh (2012). Harms of religious education of preschool children from the point of view of experts in educational sciences, psychology, religious sciences, children's literature and preschool teachers. *Islamic Education*, 6(12), 51-73. (Persian)
- Alam Al-Hadi, Jamila; Rezaei Dige Saraei, Mahbube; Yari, Babak (2017). The effect of hidden curriculum components on the religious education of secondary school girls, *Journal of Qualitative Curriculum Research*, 2 (7), 121-90. (Persian)
- Isapour, Ali Asghar (2013). Review and criticism of religious education in the fundamental transformation of education. Qom: International Congress of Culture and Religious Thought. (Persian)
- Ghazali, Saeed, Ismaili, Zohra, Rezaei, Mohammad Hashem, Faraj Elahi, Mehran (2019). Pathology of religious education of students of Payam Noor University with emphasis on the school of Imam Hossein (AS). *Education in Law Enforcement Sciences*, 7(25), 359-377. (Persian)
- Kiaei, Tahereh, Mouszadeh, Zohra. (2017). Opportunities and threats in the field of religious and moral education of the philosophy program for children. *Scientific Quarterly of Islamic Education*, 13(26), 115-97. (Persian)
- Mahroubakhtiari, Hojatullah, Rashidi, Mohammad Mahdi and Ali Mohammadi, Masoumeh (2017). The components and indicators of Islamic education from the perspective of the Holy Quran, *Marfat*, 27(254), 42-61. (Persian)
- the elements of the curriculum of moral education of elementary students based on humanistic psychology. *Bioethics*, 9(31), 47-61. (Persian)
- Bagheri, Khosrow (1388). A new look at Islamic education. Volume 2, Tehran: Madrasah Publications. (Persian)
- Bakhtiari, Lotfali (1400). The model of religious and revolutionary education of students and the basic and executive measures of its implementation (Study case: Amin University of Police Sciences). *Quarterly Research in Islamic Education Issues*, 29(51), 1-34. (Persian)
- Pak Sarasht, Mohammad (2017). Examining the position of religious education in the curriculum of religion and life in the second year of high school and its pathology, *Journal of Sociology of Education*, 9 (1), 49-66. (Persian)
- Hosseinpour, Reza (2014). Indicators of religious education required in the educational programs of adult learners, the second national conference on sustainable development in educational sciences and psychology, social and cultural studies, Tehran (Persian)
- Hosseinzadeh, Omid Ali and Mashrafe, Hashem (2009). Factor analysis of the harmful factors of religious education of students of Islamic Azad University (case study of students of Islamic Azad University, Ahar branch). *Women and Family Studies*, 2(7), 41-60. (Persian)
- Hossein Zadeh, Omid Ali and Mashrafe, Hashem (2009). Factor analysis of harmful factors of religious education of students of Islamic Azad University (case study of students of Islamic Azad University, Ahar branch). *Women and Family Quarterly*, 2(7), 41-60. (Persian)
- Heydari, Nahid; Beheshti, Saeed; Delavar and Imani, Mohsen (1400). Compilation of a comprehensive model of child religious education based on Ibn Sina's educational thought, *Islam and Educational Research Journal*, 12 (2), 25-48. (Persian)
- Rahmanpour, Mohammad, Mirshah Jafari, Seyed Ibrahim. (2015). Harms of religious education

- (Educational and Psychological Studies of Mashhad), 6(2 (consecutive 12)), 82-106. (Persian)
- Yazdi-Khasati, Ali, Babaei Fard, Esdallah and Kayani, Azam (2017). Investigating the effective factors on the religious education of Kashan University students. *Applied issues of Islamic education and training*, 4(9), 129-152. (Persian)
- Anwar, C. (2016). The Effectiveness of problem based learning integrated with Islamic values based on ICT on higher order thinking skill and students' character. *Al-Ta Lim Journal*, 23(3), 224-231.
- Anwar, C., Saregar, A., Hasanah, U., & Widayanti, W. (2018). The effectiveness of islamic religious education in the universities: The effects on the students' characters in the era of industry ۴.۰. *Tadris: Jurnal Keguruan Dan Ilmu Tarbiyah*, 3(1), 77-87.
- Assa'idi, S.A. (2021). Religious Education Curriculum in Indonesian Islamic University in the Digital Age: Incepting Thematic Alquran of Fadlur Rahman, *Journal of Social Studies Education Research*, 12 (3), 294- 311.
- Ayres, J. R. (2020). Embracing Vulnerability: Religious Education, Embodiment, and the Ecological Affections. *Religious Education*, 115(1), 15-26.
- Bier, M. C. & Berkowitz, M. W. (2015). What works in character education: A research-driven guide for educators. *Character Education Partnership*.
- Bowman, N. A., & Toms Smedley, C. (2013). The forgotten minority: Examining religious affiliation and university satisfaction. *Higher Education*, 65, 745-760.
- Esau, O. (2021). Towards the decolonisation of religion education in a pre-service education classroom. *British Journal of religious education*, 43(1), 58-67.
- Franken, L., & Loobuyck, P. (2017). Neutrality and impartiality in RE: an impossible aim?. *British Journal of Religious Education*, 39(1), 1-6.
- Mohebi, Ali, Karimi Khoigani, Ruhollah (2013). Investigating social factors affecting the religious education of students of the University of Police Sciences. *Islamic Insight and Education Quarterly*, 27(4), 65-77. (Persian)
- Mohebi, Ali, Karimi Khoigani, Ruhollah. (2012). Investigating social factors affecting the religious education of students of the University of Police Sciences. *Scientific Quarterly, Insight and Islamic Education*, 10(27), 65-77. (Persian)
- Mohammadvand, Farhanaz, Sajjadi, Sayed Mahdi, Mehrmohammadi, Mahmoud, Sadeghzadeh Qomsari, Alireza (2014). Explaining and examining the goals and principles of religious education from the perspective of the religious experience approach and its criticism based on Islamic teachings, *Epistemological Studies in Islamic University*, 19(1), 41-52. (Persian)
- Marzooqi, Rahmat Elah, Jahani, Jafar, Sheikh Al-Islami, Razia and Dehghani, Yaser (2018). Construction and validation of the religious education evaluation scale of the second year of high school based on the theory of religious education in the local-global space. *Islamic Education*, 14(30), 81-104. (Persian)
- Mehromhammadi, Mahmoud et al. (2018). Curriculum of viewpoints and perspectives. Tehran: To publish (Persian)
- Niromand, Zainab, Mohebi, Ali and Vakili, Najmeh (2019). Examining the goals of religious education of teenagers, with an uplifting approach. *Research in Islamic education issues*, 28 (49), 155-179. (Persian)
- Vodjani, Fatemeh and Heydari, Samira (1400). A reflection on the necessity of using "self-evaluation" in the curriculum of religious education. *Scientific Quarterly of Islamic Education* 16(38), 75-89. (Persian)
- Waqari Zamhrir, Zahra, Amin Khandaghi, Maqsood, Saeedi Rizvani, Mahmoud and Mohadi Mozal Toosi, Marzieh (2015). Explaining the curriculum of religious education based on task-oriented approach. *Research Journal of Basics of Education and Psychology*

- McNair, J. (2010). Inclusive religious education: Making it happen. *Journal of Religion, Disability & Health*, 14(3), 310-315.
- Rustan, F., Hanifah, N., Kanro, B. (2018). De-radicalization in the Implementation of Islamic Education Curriculum in SMA Masamba South Sulawesi, *DINAMIKA ILMU*, 1(2), 141-162.
- Skeie, G. (2017). Impartial teachers in religious education—a perspective from a Norwegian context. *British Journal of Religious Education*, 39(1), 25-39.
- Winslow, M. W., Staver, J. R., & Scharmann, L. C. (2011). Evolution and personal religious belief: Christian university biology-related majors' search for reconciliation. *Journal of Research in Science Teaching*, 48(9), 1026-1049.
- Yaacov, J. K. (2012). Religious Education and Spirituality: Complementary or Contradictory Concepts? *European Affective Education Conference on Promoting the Social Emotional Aspects of Education, A multi-faceted Priority Ljubljana*, 4(7), 26-30.
- GENÇ M.F. (2018). Values Education or Religious Education? An Alternative View of Religious Education in the Secular Age, the Case of Turkey, *Educ*, 8(220), 24-41.
- Heijstek-Hofman, A., van Dijk-Groeneboer, M. C., & van Amelsvoort, M. A. (2020). Religious education based on the Bible in the university. *Religious Education*, 113(2), 203-215.
- Jackson, R., & Everington, J. (2017). Teaching inclusive religious education impartially: An English perspective. *British Journal of Religious Education*, 39(1), 7-24.
- Jafralie, S., Zaver, A. (2019). Teaching Religious Education: The Ethics and Religious Culture Program as Case Study, *Forum for International Research in Education*, 5(1), 89-106.
- Kane, M. N., & Jacobs, R. J. (2010). Predictors of the importance of spiritual and religious beliefs among university students. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 29(1), 49-70.
- Lin, H. C., Jarvie, D. S., Purcell, J. A., Larke, P. J., & Perkins, L. L. (2009). A Cultural Study of American Religious Education in America. *Online Submission*.